

Көркем мәтіннің эпистемиялық аспектілері

Көркем мәтін тек эстетикалық немесе эмоционалдық тұрғыдан ғана емес, сонымен қатар танымдық тұрғыдан да маңызды. Көркем әдебиет оқырманға әлемді, қоғамды, адам болмысын терең түсінуге көмектеседі. Бұл мәтіндер тек оқиғаны баяндап қоймайды, сонымен қатар шындықты тануға ықпал етеді. Сондықтан да, көркем мәтіннің эпистемиялық аспектілері — оның танымдық әлеуеті, шындық пен ақиқатқа қалай қол жеткізуі, ақиқаттың көркем түрде бейнеленуі - маңызды тақырыптардың бірі болып табылады.

Эпистемия - білімді, танымды зерттейтін философиялық сала. Бұл ұғым көркем мәтінге қолданылғанда, мәтіннің танымдық құндылығын, оның оқырманға жаңа білім беру немесе әлемді түсінуге әсер ету қасиетін анықтайды. Көркем мәтіндер тек фантазия мен қиялдың жемісі емес, олар арқылы жазушылар қоғамдағы шындықты, адами құндылықтарды, этикалық мәселелерді, тарихи фактілерді немесе болашаққа деген көзқарастарын жеткізеді.

Көркем мәтіннің эпистемиялық аспектілері бірнеше өлшемдер бойынша қарастырылады:

1.Мазмұндағы танымдық ақпарат: Көркем мәтінде тарихи, философиялық, ғылыми немесе мәдени деректер қамтылуы мүмкін. Оқырман шығарманы оқу арқылы белгілі бір білім алады немесе жаңаша көзқарас қалыптастырады.

2.Авторлық таным: Жазушының әлемді тануы, сол танымның мәтінге көрініс беруі. Автордың танымдық тәжірибесі шығарманың эпистемиялық әлеуетін анықтайды. Мәтін - автордың шындықты түсіну мен оны көркем бейнелеу жолы.

3.Оқырманның танымы: Мәтінді оқыған сайын оқырман жаңа бір шындықты таниды, белгілі бір философиялық немесе этикалық мәселелер туралы ой түйеді. Әдебиет арқылы оқырман өз білімі мен танымдық қабілеттерін кеңейтеді.

Көркем мәтіндегі шындық пен фантазия

Көркем мәтін көбінесе шындық пен қиялды араластырып береді. Шынайы өмірден алынған элементтер мен қиялдандырылған жағдайлар мәтіннің эпистемиялық әлеуетін арттырады. Мысалы, тарихи романдарда шынайы оқиғалар мен кейіпкерлердің өмірі, саяси жағдайлар сипатталады, бірақ олардың барлығы автордың қиялымен толықтырылған. Бұл оқырманға тарихи шындықты тануға мүмкіндік береді, алайда оны тану барысында әртүрлі көзқарастарды қабылдайды. Мысалы, Лев Толстойдың "Соғыс және бейбітшілік" шығармасында Ресейдің 1812 жылғы соғысы тарихи дерек ретінде баяндалады, бірақ кейіпкерлердің ішкі сезімдері мен оқиғаларды қабылдауы автордың жеке танымы арқылы берілген.

Мәтіндегі философиялық және этикалық мәселелер

Көркем мәтіннің эпистемиялық аспектілерінің бірі - оның философиялық және этикалық сұрақтарды қозғауында. Мысалы, Достоевскийдің шығармаларында адамның ішкі жан дүниесіндегі қайшылықтар, моральдық мәселелер, адам өмірінің мәні туралы терең философиялық мәселелер

көтеріледі. Бұл оқырманның танымдық қабілеттерін дамытуға, жаңа көзқарастар қалыптастыруға, кейде тіпті өмірлік позициясын өзгертуге ықпал етеді.

Тіл мен таным

Көркем мәтіндегі тілдің рөлі де эпистемиялық аспектілердің бірі болып табылады. Тіл — адам танымының негізі. Жазушы тіл арқылы оқырманның ішкі әлеміне әсер етіп, оған жаңа білім береді. Әдебиеттанушы М. Бахтиннің пікірінше, тіл — танымдық құрал. Ол көркем мәтіннің оқырман санасында қалай қабылданатынын, мәтіннің қалай танылатындығын анықтайды. Мысалы, Абай Құнанбайұлының өлеңдеріндегі қазақтың ұлттық болмысы мен табиғатын бейнелеу арқылы тілдің танымдық рөлін айқын көруге болады.

Оқырманның белсенді рөлі

Көркем мәтінді оқу барысында оқырман белсенді қатысушы болып табылады. Ол мәтіндегі идеяларды, оқиғаларды өз танымдық тәжірибесімен салыстырып, талдайды. Бұл процесте оқырман жаңа білім алып қана қоймайды, сонымен қатар өз әлеміне жаңа көзқарас қалыптастырады. Мысалы, Шекспирдің драмаларын оқығанда оқырман ондағы этикалық мәселелерді, адамның ішкі жан дүниесіндегі күрес пен қайшылықтарды түсініп, өз өміріне қатысты ой түйеді.

Көркем мәтіннің эпистемиялық аспектілері оның танымдық әлеуетін ашады. Бұл аспектілер арқылы мәтін тек эмоция немесе эстетикалық ләззат көзі ғана емес, сонымен қатар таным көзіне айналады. Автордың әлемді тану жолы, оқырманның мәтінді қабылдауы және түсінуі көркем мәтіннің шындықты бейнелеу қабілетін көрсетеді. Сол себепті көркем әдебиет — адамзат мәдениетінің және танымының ажырамас бөлігі.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. ЗейноллаҚабдолов. Сөзөнері. А. Санат, 1992.
2. ҚалижанБекхожин. Көркем әдебиет және эстетика. А. Жазушы, 1981.
3. СейтжанСауытбеков. Қазақ романы жәнеоныңтанымдықаспектілері. А. Мектеп, 2007.
4. СерікҚирабаев. Әдебиетжәнешындық. А. Жазушы, 1990.
5. ТұрсынЖұртбай. Дулыға: Көркемдік жән етанымдық талдау. А. Қазығұрт, 2004.
6. РымғалиНұрғали. Көркемдік таным және әдебиет теориясы. А. Ана тілі, 1991.
7. Қабдеш Жұмаділов. Тарих және көркемдік таным. А. Жазушы, 2009.
8. Сұлтанғали Садырбаев. Көркем шығарманың табиғаты. А. Ғылым, 1997.